

יחסי ערב הסעודית ותנועת חמאס בפני תפנית?

יוחנן צורף ויואל גוז'נסקי | 8 במאי, 2023 | גיליון 1722

כחלק מתנופת ההסכמות וההסדרים בין גורמים ומדינות במזרח התיכון נרשמת התקרבות ביחסים בין ערב הסעודית לתנועת חמאס, שבאה לידי ביטוי בביקור של צמרת חמאס בממלכה ושחרור אסירים מהארגון שהיו כלואים בה. עקרונית, ההתקרבות בין ערב הסעודית לחמאס אינה אמורה לפגוע בתהליך הנורמליזציה בין מדינות באזור לבין ישראל, כל עוד ישראל תיתפס כשחקן דמוקרטי יציב התורם ליציבות האזורית.

צמרת חמאס, בכלל זה יו"ר הלשכה המדינית אסמאעיל הניה, ביקרה בחודש אפריל 2023 בערב הסעודית. להניה נלוו ח'אלד משעל ומוסא אבו מרזוק, היו"רים לשעבר של הארגון, הממשיכים למלא בו תפקידים בכירים, וכן חליל ח'יא, סגנו של יחיא סנואר וראש לשכת ההסברה בארגון.

הביקור עורר עניין רב בשל הנתק מאז 2007 בין בית המלוכה הסעודי לחמאס והמתיחות שלוותה במהלך השנים שחלפו את מערכת היחסים ביניהם. חמאס נתפס כפלג מיליטנטי של האחים המוסלמים השומר על קשרים עם איראן, יריבתה המרכזית של הממלכה. כבר ב-2014 הוכנסו האחים המוסלמים לרשימת ארגוני הטרור בערב הסעודית ופעיליהם, בכללם של חמאס, הושמו מאחורי סורג ובריח. ב-2021 השיתה ריאד עונשי מאסר כבדים של עד 22 שנים על 64 בכירי הארגון ופעיליו באשמת הלבנת הון ובתמיכה בזרוע הצבאית של הארגון. בין הנדונים למאסר ממושך (15 שנים) היה ראש משלחת חמאס לממלכה, ד"ר מחמד אל-חודרי, ששוחרר באוקטובר 2022 ונפטר. חאלד משעל רמז באחד מרגעי תסכול מערב הסעודית, כי המעצרים נועדו לרצות את ישראל, על רקע התקרבותה לממלכה.

הביקור האחרון של משלחת חמאס בערב הסעודית התקיים ב-2015, ופורמלית נועד לקיים את מצות העמרה - העליה לרגל שאיננה נערכת בחג הקרבן - אך כלל פגישות עם יורש העצר, מחמד בן-סלמאן, שר ההגנה וראש המודיעין הסעודי. תוצאותיו לא ספקו את אנשי חמאס, שקיוו לשינוי מדיניות כלפי הארגון ובעיקר בסוגיית האסירים. הביקור הנוכחי נועד אף הוא, על פי דברי האורחים, לקיים את מצות העמרה. אולם, ככל הידוע, טרם שובה של משלחת חמאס לדוחה לא נערכו במהלך הביקור פגישות בינה לבין גורמים סעודים רשמיים (או התקיימו אך לא ניתן להן פומבי). כל המידע בעניין זה הגיע ממקורות מקורבים לחמאס.

העניין שמעורר הביקור משתלב במגמת ההפשרה הנרחבת, הניכרת באחרונה, במערכות היחסים בין מדינות ערב ובינן לבין טורקיה, איראן, סוריה והארגונים המקורבים אליהם. במקביל

לביקור משלחת חמאס, וככל הנראה כדי לשדר גישה מאוזנת מול הרשות הפלסטינית, הוזמן גם מחמוד עבאס, נשיא הרשות, לסעודת איפטר בריאד בזמן שביקרה בממלכה משלחת חמאס. גם בהתקרבות זו לרשות הפלסטינית יש מעין שינוי, שכן ערב הסעודית הפגינה קרירות כלפי עבאס בשנים האחרונות ואף הקפיאה מפעם לפעם את הסיוע לרשות עקב חוסר שביעות רצון מעמדתו הנוקשה של עבאס, לטעמה, כלפי תכנית טראמפ ומתוך עניין בהשפעה על זהות מחליפו. סמיכות הביקורים אף העלתה מחשבה כי ייתכן שריאד ביקשה לחזק את השפעתה היא ברצועת עזה ואולי לקדם פיוס בין חמאס לרשות הפלסטינית, אפשר שעל בסיס הסכם הפיוס בין חמאס לפת"ח מ-2007 - "הסכם מכה" - שלא יושם. מכל מקום, לביקור עבאס בריאד ניתן ביטוי פומבי.

ב-2021 החל חמאס ליישם אסטרטגיה חדשה, שתכליתה מיטוט הרשות הפלסטינית מבית וחיזוק מעמדו של הארגון כגורם מרכזי הן במשוואה הישראלית-פלסטינית והן כשחקן מדיני רלוונטי באזור. המטרה היא לאלץ את ישראל ואת כלל הגורמים הרלוונטיים להכיר בחמאס כגורם הראוי להיות כתובת כלל-פלסטינית. לאחר מבצע 'שומר חומות' במאי 2021 הביעו ראשי הארגון תודה פומבית לאיראן על סיועה הנרחב לחמאס עצמו ול"התנגדות" הפלסטינית - מימון פעילות ואספקה של ידע רב וציוד. נאומו המוקלט של נשיא איראן, אברהים ראסי, ששודר ברצועת עזה ב"יום ירושלים" באפריל 2023, וכן נאומו של מפקד כוח קדס ששודר ב"יום ירושלים" בשנה הקודמת, ביטאו את הכרת תודה של חמאס לאיראן.

את ביקורם של ראשי חמאס בערב הסעודית ושחרור אסירי חמאס שהוחזקו בממלכה בחודשים שקדמו לו וכן השחרורים אחרי הביקור, יש לראות בהקשר של התפתחויות אזוריות שאת מרביתן מובילה הממלכה. מוסא אבו מרזוק, האחראי על קשרי החוץ של חמאס, ניסה ערב הביקור בריאד לתקן רושם, שנוצר בעקבות שיגור הרקטות לשטח ישראל באפריל על ידי הארגון מלבנון ומרצועת עזה והסלמה במתח הישראלי-פלסטיני סביב מסגד אל-אקצא במהלך הרמדאן, כי חמאס הפך חלק מציר "ההתנגדות" המובל ע"י איראן. הוא הבהיר כי חמאס היה ונשאר ארגון עצמאי, שאינו שייך לציר זה או אחר. המסר נועד לשכך רגישות סעודית ידועה בהקשר זה.

האם מתפתחת מדיניות סעודית חדשה, וחמאס הוא הנשכר מכך? ואם כן, כיצד יש להבין את הביקור המקביל של עבאס בריאד, שם התקבל בכבוד השמור לראשי מדינות? נראה שביקור משלחת חמאס היה נדבך נוסף במדיניות החדשה שנוקטת ערב הסעודית ואשר תכליתה צמצום מתחים ועוינות בינה לבין מדינות באזור, לטובת קידום הפרויקטים הגדולים ותנופת הפיתוי שבהם החלה. אחד מביטויי המדיניות הזו היא שיכון האנטגוניזם כלפי האסלאם הפוליטי. היחסים עם חמאס, שהוא חלק מזרם זה ומקורב מאוד לאיראן, הם חלק ממגמה זו.

בה בעת, הזמנת עבאס לביקור מקביל נועדה לאותת לכל הגורמים הנוגעים בדבר, בכלל זה ישראל, שאין מדובר בתפנית מדינית אלא בחתירה לאיזון על רקע מאמץ לצמצם נזקים לאור סדרי עדיפויות אזוריים ובינלאומיים משתנים. ערב הסעודית, שהזמינה את סוריה להשתתף

בפסגה הערבית האמורה להתקיים ב-19 במאי בריאד, אחרי שפעלה להחזירה לליגה הערבית, מבקשת גם לחזור וליטול תפקידי הנהגה אזוריים מרכזיים ולכנס סביבה את העולם הערבי, תוך שימוש בכלי ההשפעה המסורתיים שלה - מימון ותיווך - ונטישת ניסיונות עקרים לשנות את המציאות האזורית באמצעים צבאיים.

מבחינת ישראל ובמידה רבה גם מבחינת ארצות הברית, המסר העולה מהתפתחויות אלה הוא שעל רקע היווצרות דינמיקה ומאזני עוצמה חדשים באזור, המעוררים ציפיות לנקיטת עמדה ואפילו למעורבות מצד שחקנים באזור, יתעורר קושי רב לשמר לאורך זמן את הקיפאון הנמשך לגבי הסוגייה הפלסטינית. יתר על כן, להתקרבות בין ערב הסעודית לחמאס עשויות להיות גם השלכות חיוביות, שכן תתכן השפעה גוברת ומרסנת של הממלכה על הארגון - יתכן שעל חשבון היחסים בינו לבין איראן.

ועם זאת - הגם שמהלכי הפיוס האזוריים שאותם נקטה באחרונה ערב הסעודית לא נועדו לעצור את מגמת הנורמליזציה בינה לבין ישראל - נראה שזו הואטה במידה ניכרת. הרכבה של ממשלת ישראל הנוכחית מעורר תהיות באזור (כמו גם בזירה הבינלאומית) עקב הכרסום בדימויה של ישראל כדמוקרטיה יציבה וכבעלת הברית המרכזית של ארצות הברית באזור, וכן עקב היחלשות דימויו של ראש הממשלה בנימין נתניהו כמנהיג חזק. במציאות כזו מתקשה ערב הסעודית לראות ביחסים עם ישראל תחליף לניסיונות להרגיע מתחים עם יריבותיה באזור ובעיקר עם איראן. שהרי, היציבות השלטונית הייתה בעיני שכנותיה של ישראל אחד ממקורות כוחה ואחת הסיבות שהניעו את ההתקרבות אליה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט